

โครงการผันน้ำโขง-ชี-มูล กรมวิบัติของคนสยาม

ศรีศักร วัลลิโภดม
จดหมายข่าวมูลนิธิเล็ก - ประไพ วิริยะพันธุ์
ปีที่ 12 ฉบับที่ 70 มกราคม-กุมภาพันธ์ 2551

ไอ้พสุธาหนาแน่นเป็นแผ่นดิน

ถึงสี่หมื่นสองแสนทั้งแดนไทร

เมื่อเคราะห์ร้ายกายเราก็ก่อน

ไม่มีที่พสุธาจะอาศัย

ล้วนหนาวเหน็บเจ็บแสบคับแคบใจ

เหมือนนกไร้รังเร่อยู่เอยกา "

(นิราศภูเขาทอง)

ข้าพเจ้าคิดว่าค่ากลอนที่ยกมานี้คือความเจ็บปวดและคับแค้นใจของ คนสยาม ในแผ่นดินที่เรียกว่า ประเทศไทย เพราะเต็มไปด้วยผู้มีอภิสิทธิ์ที่เรียกกันว่า คนไทย ทั้งสิ้น ผู้ลวนเป็นชาติพันธุ์ที่สูงส่ง ฟ้าประทานให้มาเกิดแต่สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ทำให้คนสยามที่หลากหลายนับพันชาติพันธุ์นานาทั้งเก่าและใหม่เคลื่อนย้ายกันมาอยู่อย่างสมานฉันท์ในดินแดนที่เรียกว่าสยามประเทศ อันมีมานับพันปีต้องกลายเป็นคนสิ้นไร้ไม้ตอก เพราะโครงการพัฒนาเศรษฐกิจ-การเมืองของรัฐบาลแต่ละชุดแต่ละสมัยนั้น ล้วนแต่มาจากการใส่แวนดาเลียว แร้ง และนกอินทรีแทบทั้งสิ้น เพราะบรรดาสัตว์กินเนื้อจากเบื้องบนเหล่านี้ล้วนมองอะไรแต่เฉพาะที่จะเป็นอาหารที่แย่งกินได้ ทั้งได้ และโกงได้เพื่อการอยู่รอดของตนและพรรคพวก หาเข้าใจถึงการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนและสมานฉันท์ของสัตว์บนพื้นพิภพ ซึ่งเป็นหนอน ไร่เดือน และกิ่งกือไม้

คนสยามก็คือประเภทไร่เดือน กิ่งกือและตัวหนอนเช่นนี้แหละที่มีอยู่ทุกภูมิภาคของประเทศ คนไทยไม่เคยรู้จักคนสยามเพราะเรียนรู้อาณาจักรโดยประวัติศาสตร์ของรัฐที่สร้างโดยเจ๊กขบถที่ให้สถาบันการศึกษาทั้งโรงเรียนและมหาวิทยาลัยทำหน้าที่สอนให้เชื่อว่า คนไทยเป็นเชื้อชาติที่สืบกันมาอย่างไม่มี การเจ๊กปนกับคนอื่นแต่เพียงอย่างเดียวจะคัดค้านหรือซักถามก็ไม่ได้ ทั้งๆ ที่คนสยามนั้นเต็มไปด้วยชาติพันธุ์ทั้งใหม่และเก่า เช่น เจ๊ก แซก ไท ลาว ญวน เขมร พม่า มาเลย์ รวมทั้งฝรั่งผิวขาวตาแดงเต็มไปหมด

วิถีทางของประวัติศาสตร์ไทยอันเป็นเรื่องของการบังคับให้เชื่อฟังนั้นคือการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจที่มาจากเบื้องบน จากรัฐและจากภายนอกที่ไม่อาจแลเห็นและเข้าใจ ผู้คนภายในท้องถิ่นแต่ละแห่งแต่ละกลุ่มเหล่าได้ ทั้งๆ ที่ผู้คนแต่ละท้องถิ่นก็ล้วนมีประวัติศาสตร์ของตนเหมือนกัน คือการเรียนรู้และแลเห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจากภายใน

นับแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรีแต่ราว พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา ก็เกิดประวัติศาสตร์รัฐยุคใหม่ขึ้น คือประวัติศาสตร์ของการพัฒนาเศรษฐกิจการเมือง พัฒนาหมายถึงการเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น แต่ก็เป็น การเปลี่ยนแปลงจากภายนอก โดยเฉพาะจากทางรัฐในรูปของโครงการนานาชาติที่ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับการให้ความรู้ใหม่ๆ เทคโนโลยีใหม่ๆ และความคิดใหม่ๆ ที่มาจากตะวันตก ในการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่เคยมีมาแต่เดิมให้เปลี่ยนแปลงไปแบบมั่วๆ ไร้ทิศทาง " ถูกต้องทางวิชาการ " เพื่อให้เกิดผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ

โครงการของการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกจากรัฐบาลดังนี้ ไม่เคยมีพื้นที่ใดๆ ที่จะแลเห็นหรือเข้าใจการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกของคนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในแต่ละท้องถิ่นแม้แต่น้อย เพราะคนเหล่านั้นเป็นแค่ไร่เดือนและกิ่งกือเท่านั้น จึงเท่ากับเป็นการเบียดบังให้คนที่อยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ กลายเป็นคนชายขอบที่ด้อยโอกาส [Marginalization] เพราะไม่สามารถจะแสดงตัวตนอย่างมีความรู้ความเข้าใจและจัดการใดๆ ด้วยศักยภาพของความเป็นมนุษย์ที่มีสติปัญญาและภูมิปัญญาของตนได้

ดังนั้นการจัดการใดๆ ในเรื่องการพัฒนาศูนย์ชุมชนชาติ สิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิต จึงเป็นเรื่องที่มาจากภายนอก คนนอก ที่ทำให้คนในรู้สึกว่าเป็นคนไร้อำนาจไป แต่ที่น่าทึ่งแถมสมเพชในขณะนี้ก็คือบรรดานักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญการวิจัยเพื่อการพัฒนาจากสถาบันการศึกษาและกองทุนต่างๆ มักพร่ำเพ้อแต่คำว่าจะต้องสร้างความเข้มแข็งและพลังชุมชนขึ้น [Empowerment] เหมือนกับคาถากันผี แต่การดำเนินการใดๆ ก็มักจะมาจากการชี้แนะและริเริ่มควบคุม (โดยเฉพาะเงินทุน) จากคนนอกทุกทีไป

สิ่งที่น่าเศร้าใจในขณะนี้ก็คือ พอเปลี่ยนรัฐบาลก็มีการทำโครงการพัฒนาที่เคยล้มเหลวและทำลายชีวิตวัฒนธรรมและความเป็นอยู่ของคนท้องถิ่นอันเป็นคนชายขอบออกมาปิดฝุ่นทุกทีไป อย่างเช่น โครงการมหากภัยใกล้วิถีชีวิต เช่น การปราบปรามยาเสพติด และโครงการผันน้ำโขง-ชี-มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และการฟื้นฟูโครงการสร้างแก่งเสือเต้น เป็นต้น

โครงการปราบปรามยาเสพติดแบบเด็ดขาดนั้นจะไม่กล่าวถึงในบทความนี้ เพราะเห็นประจักษ์กันทั่วไปเกี่ยวกับความรุนแรงในภาคใต้ที่นำไปสู่การละเมิดสิทธิมนุษยชนจนนานาชาติต่างประณาม แต่จะพูดเฉพาะโครงการผันน้ำโขง-ชี-มูลเป็นสำคัญ ความคิดเรื่องการเอาน้ำโขงมาใช้นั้นมีประวัติของความล้มเหลวมาตั้งแต่โครงการสร้างเขื่อนและโครงการขององค์การแม่น้ำโขงของสหประชาชาติ แม้ว่าจะถูกต้องกับทฤษฎีในการผันน้ำจากที่สูงเข้าสู่ที่ราบลุ่มของภาคอีสานแบบคุ้มทุนก็ตาม แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเพราะประเทศลาวไม่ร่วมมือด้วย ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าการเอาน้ำจากแม่น้ำนานาชาติมาใช้มันย่อมมีปัญหาทางการเมืองแน่

โครงการแบบซื้อบ่อผันน้ำโขง-ชี-มูลนั้นก็คงไม่คุ้มทุนจากการใช้พลังงานไฟฟ้าสูบน้ำจากแม่น้ำโขงที่มีตลิ่งสูงกว่าระดับน้ำกว่า ๒๐ เมตรในฤดูแล้ง แต่ที่เสียหายอย่างแน่ชัดเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนตามท้องถิ่นที่พื่อน้ำหรือคลองส่งน้ำต้องผันไปก็คือ บรรดาทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมที่อยู่ในสิทธิของคนท้องถิ่นต้องเสียหาย ซึ่งจะมีผลนำไปสู่ความเป็นบ้านแตกสาแหรกขาดอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ชีวิตความเป็นอยู่ในระดับครอบครัวและชุมชนจะไม่มีอะไรเหลือ พื้นที่ทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ถูกเปลี่ยนให้เป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าโรงงาน โรงแรม คอนโดมิเนียม ทาวน์เฮาส์ และที่พักของคนงาน เพื่อคนเข้ามาใหม่เป็นจำนวนมากที่ไม่มีหัวนอนปลายตีน ซึ่งทุกวันนี้ก็แลเห็นอยู่แล้วหลายแห่งที่มีเหมือนรังผึ้ง รังต่อแดน และคอกสัตว์ที่อยู่กันอย่างปลงเจก ไม่มีโครงสร้างความสัมพันธ์กันอย่างมนุษย์เช่นครอบครัวและชุมชนได้

ภาคอีสานนั้นเป็นพื้นที่กึ่งแห้งแล้งและชุ่มชื้นที่คนจากภายนอกแลเห็นว่าเป็นพื้นที่แห้งแล้งทุรกันดาร แต่ในความเป็นจริงแล้วกลับเป็นพื้นที่ที่มีความเหมาะสมในการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองของมนุษย์ที่มีร่องรอยของอารยธรรมมาแต่โบราณกว่า ๒,๕๐๐ ปี อารยธรรมที่วุ่นก็คือการจัดการน้ำ [Water Management] ที่แลเห็นได้จากแบบแผนของการตั้งชุมชนหลายยุคหลายสมัย เช่น สมัยแรกเริ่มมักอยู่ชายขอบที่สูงอันเป็นป่าโคกและใกล้พื้นที่ลุ่มที่เป็นแอ่งหรือหนองน้ำ หรือกุด (ลำนํ้าต่วน) อันเป็นที่กักเก็บน้ำได้

เมื่อเกิดเป็นชุมชนใหญ่ที่อยู่กันอย่างหนาแน่นก็มีการขุดสระน้ำล้อมรอบชุมชน [Tank-moated settlement] ที่ทำให้คนปัจจุบันแลเห็นว่าเป็นเมืองไปก็มี ดูแตกต่างจากชุมชนเมืองในที่อื่นๆ เช่นในพม่าที่มีลักษณะเป็นกำแพงล้อมรอบ [Walled Settlement] มากกว่าการขุดคูเมืองให้กว้างใหญ่ ยิ่งในสมัยหลังลงมาก็มักมีการขุดอ่างเก็บน้ำที่เรียกว่า บาราย ขึ้นให้เป็นแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนที่เป็นเมืองอันมี ศาสนสถานที่มีกำแพงล้อม (ปุระ) เป็นเครื่องบ่งบอกยิ่งในสมัยหลังๆ ลงมาจนปัจจุบันก็มีการกักเก็บน้ำในอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่โดยกรมชลประทานและการขุดอ่างเก็บน้ำเล็กๆ สำหรับชุมชนที่เกิดใหม่แทบทุกชุมชน ซึ่งก็ทำให้สระน้ำ (ตระพัง) คือสัญลักษณ์ของชุมชนบ้าน และอ่างเก็บน้ำ [Tank] เป็นสัญลักษณ์ของชุมชนเมือง เพราะที่ใดมีอ่างเก็บน้ำหรือสระน้ำย่อมมีชุมชน นับเป็นอัตลักษณ์สำคัญของสังคมน้ำทั้งในภาคอีสานที่แตกต่างไปจากสังคมน้ำไหลที่อาศัยแม่น้ำลำคลองและคลองชลประทานเป็นโครงสร้างในการจัดการน้ำ

ระบบการจัดการน้ำของอีสานแต่โบราณที่ยังหลงเหลืออยู่ในหลายๆ ท้องถิ่นนั้น เป็นการจัดการภายในนิเวศธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่นไป โดยใช้ระบบบังคับน้ำจากทางลาดหรือที่สูงเข้ามาเก็บไว้ในที่ต่ำ [Gravity] ที่มาของน้ำที่สำคัญ คือ มาจากป่าโคกซึ่งเป็นที่สูง มักเป็นป่าโปร่งที่มีพืชพันธุ์ ต้นไม้ และสัตว์นานาชนิดที่คนได้พึ่งพาในการหาอยู่หากิน ป่าโคกเหล่านี้จะไม่โดนทำลาย เป็นที่ซึ่งมีอำนาจเหนือธรรมชาติเช่นผีตลิ่ง เช่น ผีปู่ตา เป็นต้น คนอีสานส่วนใหญ่อาศัยน้ำจากฟ้าคือในฤดูฝน ฝนตกผ่านที่สูงจากเทือกเขา เขาและป่าโคกลงสู่ที่ราบลุ่ม น้ำจะไหลลงมาตามร่องน้ำหรือลำห้วยและไหลแผ่กันลงมา เป็นบริเวณกว้างก็จะใช้คันดินและทำการชักน้ำ เบนน้ำและกันน้ำเข้าไว้ในพื้นที่ทำการเพาะปลูกหรือพื้นที่ซึ่งเป็นสระหรืออ่างเก็บน้ำ เช่นในการทำนาได้อาศัยน้ำไหลแผ่ลงมาจากที่สูงเข้าเก็บไว้ในบึงนาหรือคันนารูปสี่เหลี่ยม เมื่อน้ำเต็มที่แล้วก็ปล่อยผ่านรูกฟักช่องทางเล็กๆ ลงสู่บึงนาในระดับต่ำต่อไป

แต่ถ้าบริเวณพื้นที่ลุ่มทำการเพาะปลูกกว้างใหญ่ก็จะทำทวนบ [Weir] ขวางทางน้ำเพื่อชะลอน้ำและ

กระจายน้ำเข้าสู่ที่นา โดยไม่ปล่อยให้ไหลลงหนองบึงหรือลำน้ำอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะการชลอนำนั้น มักจะทำงานในตอนใกล้สิ้นฤดูน้ำ เมื่อน้ำที่ไหลเร็วเจ็มนองไหลกลับคืนสู่หนองบึงและลำน้ำ ท่านบดังกกล่าว จะช่วยชลอน้ำที่จะใช้ในการปลูกข้าวต่อไป นับเป็นการทำนาแบบนาทามนั่นเอง

แนวทำนบที่ทำหน้าที่กั้นน้ำ ขวางน้ำ ชะลอน้ำ และเบนน้ำดังกล่าวนี้มักถูกเรียกโดยคนปัจจุบันว่า ถนนโบราณ จนมักมีการศึกษาและตีความไปต่างๆ นานา เช่นว่า เป็นถนนหลวงจากกษัตริย์ของเมืองนครธรรม หรือนครหลวงจากกัมพูชาเข้ามาเมืองไทย เป็นต้น

ในท้องถิ่นหลายๆ แห่งที่เป็นเมืองก็มักมีการขุดอ่างเก็บน้ำแบบ บาราย ก็กั้นน้ำจากทำนบหรือจากลำน้ำ ร่องน้ำ ให้เพียงพอแล้วก็ปล่อยให้ไหลลงไปยังท้องถิ่นอื่นต่อไป วิธีการกักน้ำระบบบาราย [Tank] ตามลำน้ำ เช่นนี้เป็นชลประทานราษฎรที่พบมากมายในศรีลังกา ต่างกันแต่ว่าอ่างเก็บน้ำของทางศรีลังกาเป็นการกักน้ำเพื่อการเพาะปลูกให้ได้สัดส่วนกับจำนวนครัวเรือนและพื้นที่การเพาะปลูกของชุมชน แต่ของทางอีสานไม่มุ่งหวังในการเพาะปลูก หากเก็บไว้ใช้เพื่อการบริโภคอุปโภคเป็นสำคัญ

ดินแดนอีสานส่วนใหญ่ขาดน้ำใต้ดิน อีกทั้งข้างล่างเป็นหินเกลือ จึงมักเก็บน้ำบนผิวดินด้วยการยกขอบเขื่อนของอ่างเก็บน้ำให้สูง จึงเรียกว่า บาราย อันเป็นภาษาสันสกฤตที่แปลว่า ยกให้สูง

บารายเป็นอ่างเก็บน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนจะเอาวัวควายลงไปอาบกินไม่ได้ เพราะมุ่งหวังให้เป็นแหล่งน้ำกินน้ำใช้ในการดำรงชีวิต เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นว่าหัวใจของการจัดการน้ำที่สำคัญของคนอีสานแต่โบราณหรืออาจจะกล่าวได้ว่าของทุกท้องถิ่นแต่ละถิ่นฐานบ้านเมืองก็ได้ คือการจัดการน้ำกินน้ำใช้ หาใช้เพื่อการเกษตรกรรมไม่ แม้กระทั่งน้ำในแม่น้ำลำน้ำใหญ่ๆ ก็ไม่นำมาใช้ทั้งการอุปโภคบริโภค ยกเว้นพื้นที่บางแห่งในบริเวณที่สูงเท่านั้นที่มีการใช้ระหัดชักน้ำที่เรียกว่า พัด หรือ หลัก วิดน้ำเข้าไปใช้ในแปลงนา เช่นที่พบในต้นน้ำลำตะคองในเขตจังหวัดนครราชสีมา ต้นน้ำชีในเขตจังหวัดชัยภูมิ และลำน้ำหมันในเขตอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย

การจัดการน้ำกินน้ำใช้ของคนอีสานนั้น เป็นระบบที่สัมพันธ์กับลำน้ำธรรมชาติที่มีต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำทั้งสิ้น โดยมีอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ผี พระ และเทพเป็นเจ้าที่คุมกตึกาในการใช้น้ำร่วมกัน

แต่โครงการผันน้ำโขง-ชี-มูลนั้นเป็นโครงการผันน้ำเพื่อการเกษตรมารับใช้การเกษตรอุตสาหกรรมเพื่อบรรเทาเหยี่ยวกา นกแร้ง และนกอินทรี เป็นทั้งสาธารณที่ทำความพินาศวอดวายมาให้กับแหล่งน้ำธรรมชาติ ยอมนำไปสู่การทำลายนิเวศธรรมชาติและระบบทางวัฒนธรรมของผู้คนตามท้องถิ่นต่างๆ ของอีสานอย่างไม่มีทางกู้ให้กลับ

นับเป็นการเชื้อเชิญความวิบัติอย่างใหญ่หลวงมาสู่ชีวิตคนพอยๆ หรือมากกว่าโครงการเหมืองโปแตส อุบาทว์ในพื้นที่รอบๆ อำเภอหนองหาน อำเภอกุมภวาปี จังหวัดอุดรธานี และโครงการโรงงานอุตสาหกรรมเหล็กในเขตอำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ รวมไปถึงโครงการแก่งเสือเต้นที่มาจากอเวจีด้วย